

روش تدریس تاریخ

گروه تاریخ سازمان آموزش و پرورش
استان همدان*

تعیین هدف، حساس ترین و مشکل ترین مسئله‌ی برنامه‌ریزی آموزش و پرورش است. برنامه و نظام آموزش و پرورش، تحت تأثیر محیط اجتماعی و سیاسی است و بعضی از مکتب‌های فلسفی معتقدند، وظیفه‌ی اصلی آموزش و پرورش این است که پاس‌دار میراث‌های فرهنگی، سنت‌ها و آداب و رسوم باشد، آن‌ها را از نسلی به نسل دیگر انتقال دهد، و لنگر ثبات باشد [قیوضات، ۱۳۷۹: ۱۲۸].

علم تاریخ، جدیدترین علمی است که در دنیا پیدا شده و با مواد تاریخی و کتاب‌های تاریخی که

قدیمی‌ترین کتاب‌هایی هستند که در هر جامعه

نوشته شده‌اند، فرق دارد [شریعتی،

۱۳۶۲: ۵۷]. با تحول در نگرش به تاریخ

و روش مطالعه‌ی آن، در دیگر علوم

انسانی نیز هم چون علم سیاست، علوم

اجتماع و... تحولاتی به وجود آمد.

به علاوه، تحول در نگرش به تاریخ، از

علل مهم پیشرفت‌های صنعتی، علمی،

اقتصادی و اجتماعی اروپاست [دفتر

برنامه‌ریزی، ۱۳۷۲: ۱۹۱].

علم تاریخ با تدریس تاریخ متفاوت

است. امکان دارد، شخصی در علم تاریخ

و کشف روابط علت و معلولی آن موفق

باشد، اما در همان حال در تدریس تاریخ

ناموفق عمل کند. بدون تردید با استفاده از

روشی خاص می‌توان تاریخ را با موفقیت تدریس

کرد. با این مقدمه می‌توان هدف‌های عمده‌ی

آموزش درس تاریخ را به ترتیب زیر مشخص

ساخت:

حیطه‌ی شناخت

- درک مفهوم زمان؛
- ادراک میراث فرهنگی و ارزش سنجی آن؛
- آشنایی با طرز مطالعه وقایع تاریخی؛
- مطالعه‌ی زمینه‌ی اجتماعی و تاریخی مسائل زمان حاضر و درک علل پیدایش آن‌ها؛
- کشف اصول و قواعدی که در حوادث اجتماعی دخالت دارند.

حیطه‌ی عاطفی

- ایجاد علاقه نسبت به خواندن مطالب تاریخی؛
- تقویت روح وطن‌خواهی و بشردوستی؛
- رشد درک مسائل بین‌المللی؛
- قضاوت درباره‌ی وقایع تاریخی برحسب ضوابط اخلاقی.

حیطه‌ی حسی - حرکتی

در روش تدریس تاریخ، چنین هدفی وجود ندارد [شریعتمداری، ۱۳۶۵: ۲۰۲].

روش‌های ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان

یکی از روش‌های مهم در تدریس، ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان است. معلم باید از طریق اشاره به موارد زیر، برای درس تاریخ جذابیت ایجاد کند:

۱. نقل سخنان بزرگان درباره‌ی ارزش تاریخ، از جمله این گفته‌ی ارنست رنان: در سرزمینی که مردمش تاریخ می‌خوانند، خردسالانشان مانند سالخورده‌گان می‌اندیشند [حکیمی، ۱۳۷۸: ۶].

۲. شرح نحوه‌ی برخورد ملت‌های دیگر با تاریخ، از جمله این که تاریخ در چین جزو علوم پایه است و با سایر مواد علوم انسانی، جمعاً ۴۵/۱۴ درصد ساعت‌های آموزش هفتگی در آموزش متوسطه را شامل می‌شود [الماسی، ۱۳۸۰: ۲۰۵].

۳. تبیین این نکته که تاریخ درس برنامه‌ریزی است:

اطلاعات از گذشته ← درک موقعیت حال ← برنامه‌ریزی برای آینده

۴. ارائه‌ی اطلاعاتی از گذشته‌ی تاریخی کشورمان؛ شامل: همسایگان، شخصیت‌ها، جنگ‌های مهم مثل چالدردان، دوران‌های متفاوت قدرت و ضعف کشور، خدمت‌گزاران به کشور، خیانت‌کاران، چگونگی وقوع انقلاب‌ها. شایان ذکر است، تمام شخصیت‌های درجه اول هر کشور، به تاریخ توجه دارند و درباره‌ی تاریخ کشور خود دارای اطلاعات کافی هستند.

۵. معرفی شهرهای تاریخی ایران، مثل: اصفهان، شیراز، تبریز، مشهد و تهران، و پرسش از دانش‌آموزان که به کدام یک از این شهرها سفر کرده‌اند و چه خاطراتی از آن‌ها دارند.

در یک تقسیم‌بندی عام، می‌توان علوم را به دو قسمت تقسیم کرد: علوم پایه، و علوم هویت‌ساز. علوم پایه، علمی هستند که جنبه‌ی جهانی و عمومی دارند؛ مانند: علوم تجربی، ریاضی که در میان هر قومی، استفاده از آن‌ها یکسان است و مسائل آن‌ها به کل بشریت مربوط می‌شود. این گونه علوم را می‌توان با برنامه‌ریزی فراگرفت. اگر بخواهیم مثالی از این گونه علوم بزنیم، می‌توانیم به رایانه اشاره کنیم که خیلی‌ها آن را آموخته‌اند و امروزه جزئی از زندگی اجتماعی ما شده است و از استفاده‌ی شخصی تا استفاده در مؤسسات بزرگ، کاربرد دارد.

اما دسته‌ی دیگری از علوم وجود دارند که برای ملت‌ها هویت‌ساز هستند و با ماهیت یک ملت به هم گره خورده‌اند. فیزیک دانش بسیار باارزشی است، اما هرگز هویت یک ملت را نمی‌تواند شکل دهد. آن‌چه که هویت کشور ما را می‌سازد، ادب و فرهنگ ماست؛ تاریخ اسطوره‌ها و همه‌ی آن چیزهایی که خاص جامعه‌ی ایرانی است. هر کشوری نیز از این گونه عناصر فرهنگی دارد؛ عناصری که آن کشور و آن ملت را از سایر ملل متمایز می‌کند. این گونه علوم بر سایر دانش‌ها مقدم هستند. ما نخست باید در پرتو این دانش‌ها، صاحب هویت خاصی باشیم، آن‌گاه در پرتو این علوم می‌توانیم به اکتساب دانش‌های جدیدی به‌عنوان یک ایرانی بپردازیم.

ما باید در علوم هویت‌ساز مستقل باشیم. این علوم، ما را به لحاظ هویتی مستحکم می‌کنند و رشد در این علوم می‌تواند موجب خودآگاهی بیش‌تر ما شود. تاریخ از جمله‌ی این علوم است [نوابی، ۱۳۷۳: ۶].

روش‌های خاص آموزش تاریخ

هنگام تدوین برنامه‌ریزی درسی، با همه‌ی تغییراتی که نظام آموزشی پیدا کرد، درس تاریخ به دلیل اهمیت در برنامه‌ی درسی باقی ماند [انصاری‌راد، ۱۳۸۰: ۸۶ و ۸۷].

دبیر تاریخ، زمانی که برای تدریس تاریخ وارد کلاس درس می‌شود، می‌داند با یکی از مشکل‌ترین درس‌های دوره‌ی متوسطه

سر و کار دارد. بنابراین نباید تدریس را با عجله آغاز کند، بلکه باید به تدریج مقدمات و زمینه‌های لازم تدریس را فراهم سازد.

آموزش تاریخ از پدیده‌های موجود در زمان‌های نزدیک، مانند: خاطرات یک هفته، یک ماه، یک سال قبل و غیره که در خاطره‌ی دانش‌آموز موجود است، شروع می‌شود. پدیده‌های اجتماعی را کودکان به زبان خود و تا جایی که در خاطر دارند، بازگو می‌کنند. خاطرات دانش‌آموز به تدریج گروه‌بندی می‌شوند و هر رویدادی در گروه‌های مشابه خود قرار می‌گیرد. به این ترتیب، کم‌کم هریک از خاطرات دانش‌آموزان مبدأ پیدا می‌کند؛ مانند: روز عاشورا و... به تدریج، روزهای تاریخی و مذهبی، به روزهای ویژه‌ای در زندگی دانش‌آموز تبدیل می‌شوند. او کنجکاو می‌شود، در این موارد آگاهی بیش‌تری به دست آورد و سؤالاتی برای طرح می‌شود. برای پاسخ دادن به این سؤالات معلم می‌تواند، از روش‌های متفاوت استفاده کند:

- مطالبی را، مثلاً در ارتباط با تاریخ کربلا، به زبان ساده ارائه کند.
- از دانش‌آموزان بخواهد، داستان‌هایی را که در زمینه‌ی معینی در کتاب‌های گوناگون غیر درسی آمده‌اند، مطالعه کنند.
- دانش‌آموزان را در مراسم روزهای تاریخی شرکت دهد که باعث خواهد شد، آنان اطلاعاتی را به‌طور مستقیم جمع‌آوری کنند.
- از دانش‌آموزان بخواهد، اسناد و مدارک تاریخی را جمع‌آوری و تحویل او دهند.
- دانش‌آموزان را به موزه‌ها و اماکن معتبر قدیمی و تاریخی ببرد تا آن‌ها بتوانند، نسبت به گذشته و تاریخ مردم منطقه‌ی خود بصیرت کسب کنند.

● در صورتی که امکان سفر برای بازدید از مکان‌های تاریخی و فرهنگی وجود ندارد، از تصویرهای مناسب موجود استفاده کند. مثلاً همه‌ی دانش‌آموزان به شهر تاریخی اصفهان دست‌رسی ندارند، ولی تصاویر رنگی جالبی از بناهای تاریخی شهر مذکور موجودند که می‌توان در تدریس از آن‌ها استفاده کرد.

● روش زندگی بزرگان دین مبین اسلام و انسان‌های وارسته‌ای را که در دوران‌های گوناگون زندگی کرده‌اند، به دانش‌آموزان بیاموزد، زیرا این موضوع بخش مهمی از آموزش تاریخ است.

● دانش‌آموزان را برای بازدید به نمایشگاه‌های تاریخی ببرد که می‌تواند در تدریس تاریخ به آنان مفید باشد؛ مانند نمایشگاه عکس و تصویر به مناسبت روز تاریخی ۲۲ بهمن و موزه شهدا و... [عزت‌خواه، ۱۳۷۰: ۴۸۵-۱۸۴ برداشت آزاد].

آموزش مفهوم زمان و مکان

حوادث و جریان‌های تاریخی، در زمان اتفاق می‌افتند. بنابراین، برای تفهیم «زمان» باید کوشش لازم به دانش‌آموزان را به کار بست. دانش‌آموزان ما واقعاً چه درکی از زمان دارند؟ ضروری است

به آن‌ها سیر حرکت زمان و نقش آن در تاریخ بشر را تذکر داد. به نظر می‌رسد، دانش‌آموزان قادر به درک جریان‌ها و روندهای تاریخی هستند، اما جزئیات و سنوات ریز تاریخ ممکن است آن‌ها را نسبت به این درس بدبین سازد. فرد کلارک عقیده دارد که بچه‌ها می‌توانند مفاهیم تغییر، دوره و توالی را بیاموزند، اما قادر نیستند تاریخ حوادث را بیاموزند و اگر آن‌ها را یاد بگیرند، برای آنان تاریخ حوادث با شماره‌های تلفن تفاوتی ندارد.

هم‌چنین، دانش‌آموز تصور صحیحی از «مکان» ندارد. هنگامی که می‌گوییم کوروش در حدود ۲۵۰۰ سال پیش، از پارس به سارد لشکر کشید، هخامنشیان مصر را فتح کردند، رسول خدا (ص) سفیرانی به ایران، روم و حبشه فرستاد، یا نادر به هند لشکر کشید، دانش‌آموز ما در آن واحد باید، هم یک فاصله‌ی مکانی بسیار دور و هم یک فاصله‌ی زمانی طولانی را تصور کند. بنابراین ضروری است، قبل از هر چیز به دانش‌آموزان کمک کنیم، تصویری از مکان و زمان داشته باشند. در این رابطه، استفاده از نقشه‌های تاریخی و مقایسه‌ی موقعیت جغرافیایی دانش‌آموزان با شهرها و روستاهای مجاور محل زندگی آن‌ها می‌تواند روش مؤثری باشد.

از رایج‌ترین شیوه‌های نمایش اندازه‌گیری زمان در آموزش تاریخ، استفاده از «خط زمان» است؛ هر خط زمان دارای سه قسمت است: گذشته، حال و آینده:

آینده	حال	گذشته
>-----		

هر خط زمان، بسته به درس مورد نظر، براساس سال، دهه، قرن و هزاره درجه‌بندی می‌شود:

آینده	حال	گذشته
>-----		

قرن ۲۲ قرن ۲۱ قرن ۲۰ قرن ۱۹ قرن ۱۸

از نکات دیگری که لازم است با آن‌ها آشنایی داشته باشیم، «مبدأ» در تاریخ است. ملت‌های جهان برای نظم بخشیدن به کارهای خود و نگه داشتن حساب زمان، به معیارهایی نیازمند بوده‌اند؛ در غیر این صورت، زندگی اجتماعی بسیار آشفته می‌شد. برای این کار هر ملتی زمانی را برای مبدأ تاریخ برگزیده است. مثلاً مسلمانان هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه را مبدأ تاریخ خود قرار داده‌اند.

الف) تغییر

از مهم‌ترین اهداف درس تاریخ این است که دانش‌آموزان دریابند، دنیای پیرامون آن‌ها همیشه از ابتدا به این صورت نبوده است. بلکه جنبه‌های متفاوت آن در گذر زمان تغییر کرده تا به صورت کنونی درآمده است؛ از نوع حکومت و شیوه‌ی جنگ گرفته، تا خانه‌های مردم، پوشاک، وسایل حمل و نقل، و... با استفاده از انواع تصویرهای آثار باستانی، از ظرف‌ها،

ساختمان‌ها، پوشاک، سلاح‌ها و صحنه‌های مربوط به زندگی اجتماعی که در کتاب‌های مصور و سفرنامه‌ها فراوانند، می‌توان به تدریج ذهن دانش‌آموزان را به درک این مفاهیم هدایت کرد.

ب) توالی

توالی به معنای پی در پی آمدن و پشت سر هم قرار داشتن است. درک زمان‌های طولانی ممکن است برای دانش‌آموزان مشکل باشد، اما درک توالی در حوادث و سلسله‌ها به راحتی ممکن و میسر است. در آموزش تاریخ، درک توالی سلسله‌ها از درک و دریافت تاریخ آن‌ها اهمیت بیش‌تری دارد. فهم توالی سلسله‌ها خود به درک زمان و درک مفهوم کمک می‌کند و با آن‌ها پیوند دارد. مثلاً دانش‌آموز می‌باید تشخیص دهد که: سلسله اشکانیان قبل سلسله ساسانیان حکومت کرده‌اند.

نقش تأثیر رسانه‌های دیداری در آموزش تاریخ

گفته شده است: که ۱۳ درصد از اطلاعاتی که ما از جهان پیرامون خود به دست می‌آوریم، از راه حس شنوایی است، درحالی‌که سهم حس بینایی ۷۵ درصد است. در جهان امروز، منابع تصویری اهمیت زیادی دارند. در جامعه‌ی ما دانش‌آموزان کم‌تر حوصله‌ی شنیدن دارند و بیش‌تر علاقه‌مند به دیدن هستند. لذا استفاده از عکس‌ها، نقاشی‌ها، چارت و پوستر در آموزش تاریخ تأثیر به‌سزایی دارد. نقشه نیز نقش مهمی در آموزش مباحث تاریخی ایفا می‌کند. اساساً آموزش برخی از جریان‌های تاریخی، نظیر فتوحات و جنگ‌های بزرگ، چگونگی پیدایش حکومت‌های جدید و دلایل انتخاب پایتخت‌ها، فقط از طریق نقشه امکان‌پذیر است. این منابع از یک طرف به دانش‌آموزان کمک می‌کنند تا به تدریج تصویری از گذشته در ذهن خود بسازند، و از سوی دیگر درس را برای آنان لذت‌بخش می‌کند و به اعتبار آن می‌افزاید. بازدید از موزه‌ها و اماکن تاریخی و فیلم‌های آثار باستانی نیز در همین راستا مفید است.

رعایت نکاتی چند در آموزش تاریخ

۱. معلم لازم است، برای تدریس تاریخ دانش لازم و کافی داشته باشد. زیرا با آن‌که محتوای درس چندان پیچیده نیست، هنگام تدریس آن، با سؤالات بی‌شمار دانش‌آموزان مواجه می‌شود که تنها در صورت داشتن اطلاعات کافی می‌توان عطش آنان را به آموختن، سیراب ساخت.
۲. استفاده از طرح درس یا داشتن حداقل طرح ذهنی برای تدریس لازم است. برای تدریس بهتر توصیه می‌شود، در ابتدای درس، هدف مورد نظر را برای دانش‌آموزان بیان کنیم؛ مثل: «علل انقلاب مشروطیت».
۳. شایسته است در ابتدای سال، مفاهیم اساسی تاریخ، مانند

تأسیس، انقراض، سقوط و مانند آن را برای دانش‌آموزان توضیح دهیم. هم‌چنین، در ابتدای هر جلسه‌ی تدریس مفید است، کلمات نامأنوس را روی تخته بنویسیم و توضیح دهیم.

۴. اغلب دانش‌آموزان، توانایی درست خواندن مطالب را ندارند. لذا پس از تدریس بهتر است که یک‌بار درس خوانده شود.
۵. برای ورود به درس جدید، طرح سؤال‌های مناسب توصیه می‌شود. شاید برای تدریس مناسب مجبور شویم، به سرعت خلاصه‌ی درس قبل را یادآوری کنیم. در درس تاریخ پیوسته می‌باید به مباحث پیشین اشاره شود؛ زیرا با بحث‌های جدید ارتباط دارند. فراموش نکنیم، نکته‌ی مهم در آموزش تاریخ، توالی حوادث است.
۶. در پایان درس اگر وقت کافی باشد، از دانش‌آموزان علاقه‌مند خواسته شود، آن‌چه را که از درس آموخته‌اند، بیان کنند.
۷. از منابع تصویری کتاب درسی، اعم از نقشه، نمودار، عکس و نقاشی، تا حد امکان استفاده شود.

۸. می‌توان با استفاده از گرایش‌های گروهی دانش‌آموزان، توسط خود آنان نمایش‌نامه‌های تاریخی اجرا کرد.
۹. توصیه می‌شود، دبیران گرامی از تهیه‌ی مجموعه‌ای جزوه‌مانند از پرسش و پاسخ پرهیزند و بهتر است، همت خود را صرف فهم مباحث کنند. در آموزش تاریخ آن‌چه که اهمیت دارد، اثری است که در ذهن و روح دانش‌آموزان باقی می‌ماند، نه محفوظات فاقد ارزش [انصاری‌راد، ۱۳۸۰: ۸۷-۸۶].

* محمد پیله‌وریان منفرد، رضا بلوریان و طاهره صاحبان

منابع

۱. فیوضات، یحیی. مبانی برنامه‌ریزی آموزشی. مؤسسه‌ی نشر ویرایش. تهران. چاپ نهم. ۱۳۷۹.
۲. شریعتی، علی. روش شناخت اسلام. شرکت سهامی چاپ پخش. تهران. چاپ اول. ۱۳۶۲.
۳. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی. تاریخ (۳) ایران و جهان از قرن ۴ تا ۱۲. تهران. ۱۳۷۲.
۴. شریعتمداری، علی. جامعه و تعلیم و تربیت. مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر. تهران. چاپ هفتم. ۱۳۶۵.
۵. حکیمی، محمود. (مصاحبه). روزنامه‌ی خرداد. شنبه ۳۰ مرداد ۱۳۷۸.
۶. العاسی، محمدعلی. آموزش و پرورش تطبیقی. انتشارات رشد. تهران. چاپ پنجم. ۱۳۸۰.
۷. نوایی، دکتر عبدالحسین (مصاحبه). روزنامه‌ی همشهری. سال دوم. شماره ۳۸۳. سه‌شنبه ۶ اردیبهشت ۱۳۷۳.
۸. انصاری‌راد، پرویز. آموزش درس مطالعات اجتماعی (۲). انتشارات صفحی. قم. چاپ دوم. ۱۳۸۰.
۹. عزت‌خواه، کریم. روش تدریس علوم تجربی و اجتماعی در مدارس ابتدایی. دانشگاه پیام نور. بی‌جا. ۱۳۷۰.